

СРЕЩИ И РАЗГОВОРИ С АЛЕКСАНДЪР БАЛАБАНОВ

Борис Делчев

1

Стане ли дума за Александър Балабанов, първото нещо, което изниква в съзнанието ми, е чувството на чешкия писател и дипломат Франтишек Кубка — последното от поредицата чувствания, които Съюзът на българските писатели организира през пролетта на 1946 г. в салоните на българо-съветското дружество.

Разбира се, аз познавах Балабанов много време преди това. Спомням си най-напред една негова сказка върху древногръцката литература от идилчните времена на моето ученичество в Пазарджик. Славата му на особняк и разсеян човек вече се носеше и публиката беше изпълнила читалище „Виделина“, предупредена от мълата, че щеше да чуе един забавен професор. Забравил съм подробностите, но добре си спомням веселата възбуда на слушателите от онова странно съчетание на гротескно и сериозно, което беше основен белег на цялата негова личност. Какво научихме от тази сказка — не знам, но едно беше безспорно: оказа се, че древногръцката литература не е така безинтересна и така отдалечена от нас, както ни я представяха някои учебни пособия. Няколко години по-късно, вече като студент в София, имах случай да срещам Балабанов почти всеки ден. Виждам го и сега тревожен и вечно забързан да се движи по булевард „Цар Освободител“ с чанта в ръка, на главата с небрежно наложена мека шапка, под която се подаваха къдравите му невчесани коси, обкръжен от студенти и познати, да говори възбудено или да спори с някакъв въображаем опонент. Дори съм имал случай да се спирам пред Университета и да гледам с предизвикателно любопитство дали си сваля галошите, преди да се качи в трамвая, както твърдеше създадената около него легенда. А след Девети септември, не знам точно кога и как, ние се сближихме и понеже живеехме в един квартал, почти през вечер изминавахме разстоянието от тогавашния клуб на културните дейци до Докторската градина. И въпреки всичко това, когато стане дума за него, аз си спомням най-напред онова чувстване на улица „Мизия“, за което поменах.

Не знам защо — вероятно поради официалното качество на нашия гост (Кубка беше посланик на Чехословашката република в София) — тази вечер премина някак по-сдържано от предишните. Естествено, и този път литературатурно-музикалната част беше последвана от трапеза, и този път се водиха разговори, разказваха се спомени, вдигаха се наздравци за славянското единство, както беше тогава на мода. Неуморим като винаги, през цялото време Александър Балабанов се мъчеше да поддържа настроението със своя неизчерпаем репертоар от анекдоти: как на младини в Солун блеснал със своя дискантов глас и по-късно едва не станал певец, как на Пловдивската гара киноартистката Евелина Холт го спасила от неминуема смърт и как, при посещението си в София, Рабиндранат Тагор бил контузен от връхлетелите го почитатели и не пострадал повече само поради не знам каква ловка маневра на професора. Този и други такива анекдоти, не ще и дума, забавляваха

седналите до него, но очакваното общо оживление все пак не се получи. И навярно вероятно така щеше и да завърши, ако не беше скулпторът Андрей Николов, попаднал не-известно по какъв начин в тази среда на писатели.

Андрей Николов беше динамичен човек, който презираше светските обноски и въпреки бялата си брада, не отстъпваше пред натиска на годините. Затова той беше седнал не между хората на неговата възраст, както подобаваше за случая, а на една странична маса между млади писатели. Без да се интересува и най-малко за онова, което ставаше около него, през цялата вечер той се въртеше насам-нататък, говореше възбудено и с прегракнал глас се мъчеше да подеме някаква мелодия. Младите хора около масата го слушаха и се смееха, но не отговаряха на неговите буйства и това го изпълваше с негодувание. Към полунощ, когато официалните лица си отидоха, и стана разместване, той не издържа, изправи се за крака и с вид на човек, който беше решил да изпита последното средство, си свали самото и го захвърли небрежно настрана. След това започна да обхожда масата и да се спира по-често пред всеки от младежите, като се тупаше по издутия заден джеб и правеше особени движения с ръцете, сякаш си запрятваше ръкавите. Какво означаваше това — не можеше да се разбере, но едно беше сигурно, че хората се дърпаха и не се съгласяваха с онова, което им говореше. Отчаян от техния отказ, накрая той ги изгледа презрително, обърна им гръб и тъй, както беше по жилетка, с несигурна стъпка се насочи към съседната маса, по понеже там го посрещнаха по същия начин, след малко свърна към нас и спря пред мене тъкмо в момента, когато се бяхме вдигнали вече от столовете.

— Това не са мъже, а баби — каза той, като ме гледаше в очите, и направи знак към другите маси. — Виж, ти ми ловиш очите. — След това измъкна от задния си джеб дебела латка банктоти, пое ги с лявата си ръка и с дясната започна да ги трупа отгоре, така че всички да ги видят: — Ето, залагам тези пари. Ще се преборим, ако ме тръшнеш, твои са.

Макар че беше настъпил моментът, когато благоразумието се изпарява и човек може да очаква всичко, думите на Андрей Николов ме намериха неподготвен. Беше ми смешно, но се поколебах за момент и не знаех какво да отвърна. И тъкмо тук неочаквано се намеси Александър Балабанов, с когото тази вечер се бяхме случили заедно. Той тръсна към мене рошавата си глава и уж поверително, но така че да го чуят всички, припряно започна да ме предупреждава:

— Внимавайте какво правите. Не ви трябва! Този Атлант цял живот вдига камъни — ще ви смаже. Мене питайте: на един такъв банкет ми строши три ребра.

При тези думи Андрей Николов го стрелна с унищожителен поглед и като видя, че няма никакво намерение да изпитвам своите сили, небрежно натъпка банктотите обратно в джеба си и се оттегли. А хората наоколо се разсмяха и като по даден знак се насочиха към изхода.

Бешеминало полунощ и когато се намерихме долу, повечето от нас побързаха към спирката да вземат последния трамвай (това беше единственият обществен превоз тогава, а частен изобщо не съществуваше). Ние с Балабанов обаче живеехме наблизко и нямаше за какво да се безпокоим. Затова, като се сбогувахме с някои наши познати, бавно закрачихме надолу по улица „Мизия“. И още в същия миг Балабанов поде загубената нишка на разговора. Под впечатление на онова, което беше станало, аз помислих, че той се главно сеще да се върне към историята със злополучните три ребра, която уж беше започнал да казва при слизането по стълбите, и се приготвих да слушам неговите прочути небивалици. Но се излъгах в очакванията си.

— Познавам Андрей от нещо трийсет или трийсет и пет години. Винаги е бил все такъв бабайт, все на борба го избива — произнесе Балабанов с тоя на човек, който за един миг си беше свалил комичната маска. — И хората с смеят: кой не се смее на пиян човек. Но аз мисля, че те ще се смеят на неговите лудории дори и да не е пиян. У нас е тъй: ако си интелектуалец, интелектуалец си, чиста работа — под достойнството ти е да се занимаваш с някаква там човешка физика. А пък борец ли си — ти си празна глава, духовна нула. Едното и другото не вървят, възбуждат смях. Затова и публиката е различна — първо и

второ качество: една за концерти и литературни четения, друга за стадионите. Добре, ама в моята Елада не е било точно така. Нали и Платон е бил борец, преди да стане това, което знаем!

И отведнъж с някакъв внезапен прилив от вдъхновение той мина към древността и започна да говори за олимпийските игри в някогашна Гърция. Това били състезания не само за сила и физическа издръжливост, а и за поезия. В тях увенчавали не само победителите на декатлон и пенталон, а и прочутите тогава майстори на художественото слово. На олимпийските игри Херодот чел своите знаменити „Изследвания“ и спечелил възхищението на събрали се в Олимпия елински свят.

Не знам защо, откакто се помня повече от всичко друго са ме интересували две исторически епохи: гръцката древност и италианското възрождане. Не мога да кажа, че ги познавам достатъчно, но стане ли дума за тях, чувствавам някаква приятна възбуда на въображението и изпитвам непреодолима жажда да науча нещо повече. А в онези години, за които говоря, ние правехме политика и си губехме времето в безконечни заседания, вместо да четем и да се занимаваме с онова, което ни интересуваше. Увлечен във всекидневието, тогава не бях прелиствал още знаменитите „Археологически екскурзии в Гърция“ на Шарл Дил, Глоц беше за мене само име, а Андре Бонар не беше даже име: първи път чух за него три години по-късно в Париж. И макар да бях изпъстрил с бележки и подчертавания историята на А. В. Мишулин, която четях в свободните вечерни часове, мога да кажа, че моите знания по древността бяха съвсем скромни. Затова Александър Балабанов беше най-близкият ми авторитет в тази област и срещите ми с него бяха добър случай да постигна нещо от онова, което бях пропуснал. Такъв случай се отдаваше и сега, още повече, че юнската нощ, след продължителното стоене на едно място, предразполагаше към разговор. И аз започнах да го разпитвам за едно друго. А Балабанов ме изслушваше внимателно, спираше се и възбудено обясняваше. Така с бавни прехождания ние стигнахме до Перловската река, преминахме дървеното мостче и се спряхме на ъгъла „Шипка“ и „Чепино“ (сега „Асен Златаров“), където следваше да се разделим. Тъкмо тогава обаче мене ми хрумна не знам какъв неочакван въпрос във връзка с древногръцкото всекидневие и макар че се гласях уж да се прибирам, неволно го изтървах. А Балабанов, вместо да ми отговори, както дотогава, трепна като изненадан човек и отведнъж промени тона.

— Дете мое — произнесе той с бащинска галовност в гласа, — този път с една-две думи не ще може. Не е ли по-добре да започнем отначало? — И за първи път откакто се познавахме, ми заговори на „ти“: — Нека проследим с тебе как минава един ден в Атина, ама тъй стъпка по стъпка — от сутрин до вечер. Никакви измислици и никакви теории: ще излизаме само от описанията, които са стигнали до нас.

Бях изненадан от това предложение и не знаех какво да отговоря. Балабанов обаче и не чакаше отговор. Той взе мълчанието ми за съгласие, хвана ме под ръка и бавно ме поведе по улица „Чепино“.

— И тъй, ние сме в Елада, в Атина — просветния център на древногръцкия свят — поде той със своята обичайна словоохотливост и в гласа му този път вече не се долавяше и следа от предишната умора. — Представи си месец гамелион, нашия февруари, когато в Атика започва пролетта. Рано сурин е, едвам-едвам се е пукнала зората, от морето по-вява леек прохладен ветрец и носи благоухания от цъфналите маслини, нарови и портокалови дръвчета. Градът се събужда бавно от своя нощен сън и в дрезгавината отекват вече първите утринни шумове...

И като прекъсна своя лирически увод, с едно внезапно „Нека видим сега какво правят гражданите в това време“, ме въвежда в някакъв атински дом. И ето, ние проникваме най-напред в андрона — при мъжете, които вече са се раздвижили, после незабелязано минаваме в гинекея тъкмо в момента, когато жените започват своя утринен тоалет, и нашето мъжко любопитство ни задържа тук малко по-дълго. Моментът е много подходящ и Балабанов описва едно подир друго обстановката, покъщнината и облеклото на хората. Но време за подробности няма и той ме извежда навън, за да ме запознае с другите сгради, предна-

значени за робите и добитъка. След това, като прекосяваме двора, където прислугата е започнала вече своята всекидневна работа, през двойна пътна врата се озоваваме на някаквато тясна улица, постлана с едри камъни, настигаме някаква двуколка, теглена от кон, и не-голяма група хора, които я следват. Вече се е съмнало и по облеклото, по товара, както и по дачията разговор разбираме какво е това утренно шествие: някакъв атинянин от вежда група роби на работа в полето. Балабанов се ползува от случая да ми разкаже как ще премине техният работен ден и със сигурните стъпки на вест чичероне ме повежда по-нататък.

Междувременно, докато сме се бавели тук-там, градът се е разбудил. Край нас, излезли от съседните долове, се движат бърбиви мъже със сиви хитони, а в дъното на улицата тъпа от хора е огладила и слуша някакъв човек, когото отдалече не чуваме добре. Оказва се, че това е глашатай, който разгласява на гражданството последните разпореждания на архонта. Привлечени от любопитство, усилваме стъпките, но той внезапно свършва и тръгва по друг път, а в това време тъпата наоколо се пръска. Нищо не ни задържа на това място и ние продължаваме по-нататък. И незабелязано през широката улица на панатенеите скоро се озоваваме в центъра на града — в агората (стария пазар). Тук животът вече отдавна е започнал: продавниците и обществените заведения са отворени, площадът е изпълнен с хора, коли и добитък. Наоколо се чуват крясъци и говор на различни диалекти, кръстосват в надпревара търговци, купувачи и пришълци. Ние хвърляме поглед върху тази гмеж от делови хора, но не се задържаме дълго при тях. Вместо това, предпочитаме да се оттеглим настрана към Стоа пойкеле (Пъстрата портика), за да чуем какво говорят политиците, сенаторите и висшите сановници. Спираме се в този кът на агората и покорни на традицията, заедно с първенците вземаме участие в обичайните култови действия. След това незабелязано се отдалечаваме, за да надникнем в останалия социален, религиозен и културен живот на Атина. Но Балабанов не се задоволява с това. Той приема, че сме попаднали тук, когато заседава народното събрание и ме повежда към Пникс. По негова воля се озоваваме тук в момента, когато се извършват обрядните действия с жертвено прасе. Докато става това, той ми описва вътрешността на Пникс, показва ми трибуната и местата на знатните атиняни, обяснява ми как протича събранието и в какво се състои задачата на пританите. Но за разлика от по-рано, този път той се увлича в някои забавни подробности и дори не пропуска да разкаже как срещу нарочни марки за присъствие се получават заседателните от два обола („Два обола и повече — казва той, — които и в древността, както в наше време, са твърде красноречив довод за участие в законодателството“). Докато става това, заседанието е открито и на трибуната вече говори един от ораторите. Ние обаче не можем да останем тук за дълго, защото Балабанов е решил да ми даде някаква представа за празника на панатенеите. Той ме отвежда в Керамикос и оттам по Хира ходос (Свещения път), като спираме на места да ми обясни едно-друго, бавно тръгваме по стъпките на предполагаемото шествие. Пресичаме отново агората, правим завои в подножието на Акропола и през Пропилеите се възкачваме към Ерехтеяона. Когато слигаме по обратния път долу, слънцето е вече на залез, и на някои публични места се извършват последните култови действия за този ден. Смрачава се и хората вече се връщат в къщи си: едни от обществените служби, други от полето, трети от пристанището на Пирей. Атина се готви да се отдаде на сън, но ние трябва още да бодърствуваме: нашият ден за свършва късно след полунощ на един въображаем пир сред хетери и знатни граждани.

знания, и да превърне отломките в едно споено цяло. Това именно се случи и през онази юнска нощ, за която е дума. Монте настойчиви въпроси бяха събудили неговата голяма любов към елинския свят и Балабанов успя, като се позоваваше на източниците, главно на Аристофан, да пресъздаде с необикновена картинност, час по час, един ден от живота в древна Атина. Той беше се вживял така в своя разказ, че увлече и мене и аз не можах да кажа, колко време беше продължила нашата екскурзия в древността. Трябваше обаче да сме говорили високо, защото на няколко пъти чух над нашите глави нервно да се отварят и затварят прозорци и някакви събудени граждани да ни обсипват с проклетия. И не знам дали защото бяхме нарушили нощната тишина, или пък защото бяхме вдъхнали някакво съмнение, когато изпратих Балабанов и се отправих към къщи, постовият милиционер на ъгъла ми поиска да се легитимирам. За най-голяма моя изненада обаче, оказа се, че не носех със себе си лична карта: по случай тържеството в бях преоблякъл, но бях забравил да взема от стария костюм портфейла с документите. И за да установя своята самостоятелност, предложих на милиционера да го отведе в къщи. Той се поколеба една минута, но като нямаше какво да прави накрая се съгласи. Едвам когато го изпратих, аз се сетих да видя колко е часът: минаваше три. И така повече от два часа ние бяхме се движели под стрехите на улица „Чепино“, между „Шипка“ и „Марин Дринов“, да търсим следите на един загубен свят.

На другия ден се обадох на Балабанов да го питам как се чувствуваше от вечерта и да му кажа какво се беше случило с мене: предполагах, че моето преমেждие щеше да го развесели. И не се излъгах много.

— Чудесно! — възкликна Балабанов, като ме изслуша. — Но щеше да е още по-хубаво, ако те бяха откарали в драматичния: елинския свят заслужава такава жертва. Една вечер не е нищо: аз съм му отдал цел един живот — заключи той с престорена сериозност в гласа и като ме попита нещо, което случайно му беше дошло на ум, затвори телефона.

2

От този момент нататък нашите отношения с Александър Балабанов станаха по-близки и по-сърдечни. За разлика от по-рано, ние не се задоволявахме вече със случайните срещи по събрания и в клуба на културните дейци, а започнахме много често да се търсим. И аз искам да обясня това не само с нощната разходка по улица „Чепино“, която, разбира се, изигра известна роля в това отношение, а и с една причина от малко по-друго естество.

Когато стане дума за Александър Балабанов, не се пропуска обикновено да се изтъкне, че той беше (остава и досега) най-големия специалист по класическата древност у нас. И това е вярно: и до днес никой в тази област не може да се мери с него по широта на познанията, макар тези познания никога да не влязоха в едно системно писмено изложение. За да бъдем точни обаче, трябва да добавим, че Александър Балабанов беше свързан с класическия свят не само по формация — не само с онова, което беше учил и което преподаваше в университета. Той не само беше изследвал този свят — той го беше преживял, беше го прекарал през сърцето си, беше се сродил с него както мисловно, тъй и емоционално. И естествено, древногръцката поезия беше за него не само художествено слово, макар белязано със знака на гения — за него това бяха „сладки хекзаметри“, насыщаща духовна потреба, атмосфера за съществуване. Но аз бих отишъл и по-нататък, за да кажа, че този човек, който се осъществяваше в личния контакт с хората („Обичам много да говоря“, „Щом кажа нещо, не го и пиша“ — признаваше той), този човек носеше в себе си нещо от елинската склонност към живата контроверза. Затова макар и професор по звание, той не четеше лекции, а беседваше: търсеше не покорна аудитория, а участници в разговора — хора, които имат и „добрата“ воля да слушат, и „лошия“ навик да разпитват, да спорят и да не се съгласяват лесно с онова, което им се говори. А такъв навик не липсва и у мене. От този навик се предизвиква разговорът по улица „Чепино“ — той беше, струва ми се, в основата и на нашето засилено приятелство. Както и да е, след онази вечер ние започнахме

не само да се виждаме, а и да се търсим. Александър Балабанов често ми се обаждаше по телефона, отбиваше се понякога в къщи да се видим и когато имаше време, оставаше на разговор. Но тези неща, както се знае, обикновено не стават едностранно. Затова, макар да изпитвах известно неудобство от разликата във възрастта и общественото положение, започнах да го търся и аз. Така съм запомнил моето първо посещение в квартирата му.

Не знам какво се беше случило, но не бях виждал Балабанов повече от три-четири седмици. И тъкмо се питах какво ставаше с него, една вечер на път за дома го настигам по улица „Шипка“. Беше сам, като никога, вървеше бавно и имаше вид на окаян човек. Известен със своята небрежна външност, този път той беше надминал себе си: запотен, небръснатицелият потънал в прах, беше станал просто неузнаваем. Ако се съдеше по външния му вид, трябваше да се предположи, че идеше отдалече. И действително, оказа се, че се връщаше от провинцията, където беше ходил на литературно четене.

Подтикнат от неизвество какви побуди, които не бяха чужди, разбира се, и на литературната суета, по онова време Ячо Кабаивански — един мил човек без художествени заложби, но с колосална енергия, който печаташе лоши разкази под псевдонима Марко Поло и минаваше за писател, — Ячо Кабаивански, казвам, беше успял да групира около себе си Елин Пелин, Александър Балабанов и Николай Хрелков, негови добри приятели, беше обявил така съставената четворка за „културна бригада“ и за повече тежест беше й прикарчил звънното име „Република“. Понеже заемаше обществена служба и разполагаше с лека кола, което в онези години беше нещо рядко и минаваше за голям лукс, той развезваше тази група из страната и устройваше един вид летящи литературни четения. От такова четене в провинцията се връщаше и Балабанов. Но навярно за да се почерпи и види с приятели, той беше пожелал да го оставят нейде към центъра и сега си отиваше пешком.

Не ще и дума, аз бях чул за съществуването на бригадата „Република“ и не се изненадах. Но каква беше нейната дейност — нито знаех, нито се интересувах. И не за да се осведомя, а за да подема разговор, попитах Балабанов къде бяха ходили и как беше минало тяхното пътуване. Вместо да ми отговори обаче, той започна да се оплаква: бил зле, имал нужда от почивка, но дошъл Ячо, настоял и тръгнали. Прекарали една тежка нощ в провинцията и на връщане, не знам къде — към Козница ли, към Гълъбец ли, колата се развалила и се наложило дълго време да чакат на открито. Всичко това много ги било изтощило.

Когато стигнахме на ъгъла „Сан Стефано“, където следваше да се разделим, Балабанов се спря и аз помислих, че имаше намерение да довърши някакви подробности от тяхната одисея. Но той неочаквано млъкна, махна с ръка, което трябваше да означава „нашите патила нямат край“, и се обърна към мене:

— Днес, както виждаш, не ме бива. Я ела другиден в къщи да се видим. Ама тъй, към привечер, тогава съм свободен. Много нещо имам да ти казвам — и като получи моя утвърдителен отговор, си тръгна за дома.

Разбира се, аз удържах на думата си и в уреченото време се отправих към квартирата му.

По онова време Александър Балабанов живееше на улица „Марин Дринов“, 28. Бях го изпращал не един път, добре познавах зданието и ми оставаше само да го търся по етажите. Но не стана нужда дори и от това: още със самото влизане прочетох името му върху една врата надясно в приземния етаж. Приближих се, позвъних и зачаках. Миг след това и погледът ми падна върху някакъв бял лист, откъснат от тетрадка и залепен с тестено лепило под името му, така че тъмната масивна врата имаше вид на обезобразена. А на листа няколко разкривени реда, написани с черен молив: „Моля никой да не ме търси за каквото и да било. Болен съм и никого не приемам. Студентски книжки разписвам само в университета“. След това на нов ред молбата минаваше в закана: „Не звънете — няма да ви отворя!“

Бях много изненадан от онова, което прочетох, стъпих се и не знаех какво да правя. Тъкмо се двоумях обаче, вратата широко се отвори и на прага се показа Балабанов — разгърден, разрошен и трескав както винаги. „Влез!“ — произнесе той деловито и се отдръпна да ми стори път. Но аз бях все още под впечатление от писмените заклинания и вместо да пристъпя, посочих с поглед надписа. „Нищо, нищо, то не се отнася до тебе“ — успокои

ме небрежно Балабанов и ме поведе по някакъв тесен коридор. Последвах го, обравдан от вниманието, което ми се оказваше, но не успях да преодолея създаденото вътрешно неудобство пред самия себе си: все пак нарушавах спокойствието на един човек, който беше решил да остане сам. Преди да се оборава обаче, той произнесе едно кратко „Туки“, отвори първата врата вдясно и пред мене се откри нещо, което трудно можех да си представя: стаята приличаше на някакво невъобразимо гъмжило от млади хора, момчета и момичета. За да се сместят, те бяха насядали кой където свари, така че трудно можеше да се намери място дори върху пода. Изненадан от неочакваната гледка, спрях се в недоумение и трябваше да упражня голямо усилие над себе си, за да не се разсмея: толкова абсурдни бяха молбите и заканите пред онова, което виждах. Но Александър Балабанов, който уж трябваше да бъде болен, не се смущаваше и не даваше и най-малък знак на неудобство. Още с влизането той се обърна към едно момче, което беше седнало на кушетката, каза му да отстъпи мястото си на мене и ме успокои, че имали още малко работа и скоро щял да се освободи. След това седна до бюрото, наведе се над някакъв речник и с една бързивост, която го опияняваше, се впусна да обяснява не знам какви английски думи. А младите хора слушаха и от време на време го прекъсваха за някакви допълнителни обяснения.

Останал сам, нямаше какво да правя и аз неволно започнах да се оглеждам.

Ако не знаех къде бях попаднал, никога не бих допуснал, че се намирах в жилище на университетски професор. Обстановката наоколо беше не само скромна, а просто за окаяване: опушени стени, безредно натрупани книги и някакви вехтозаветни мебели, останали от адамово време. И то какви мебели — бюро, кушетка, лавица за книги, няколко обикновени стола, всичко ожулено и поставено някак не на място. Не стига това, но прозорецът, неизвестно защо и как, беше обгорял като въглен и на две-три места вместо стъкла, беше закнижен с хартия. Добих впечатление, че в къщата беше бушувал пожар и спасените вещи току-що бяха донесени и струпани временно на пода — толкова неуседнало беше всичко наоколо.

Докато шарех с поглед из стаята, младите хора неочаквано се разшаваха и един по един станаха да си вървят. Оттласнал речника настрана, надигна се и Балабанов, започна да ги разпитва за някакъв предстоящ изпит и като изчака да излезат, тръгна да ги изпроводи. След това хлопна външната врата, върна се и припряно заговори:

— Какво да правя — студенти! Мога ли да не ги приема?

Аз обаче бях още под впечатление от обстановката и вместо да го слушам, посочих към обгорелия прозорец:

— А това какво е?

— Горях! — отвърна небрежно Балабанов и вместо да се доизкаже, отново продължи за студентите. — „Можем ли — питат — да дойдем? Срещаме трудности, а изпитите наблизават“. И аз ги приех, разбира се. А то какво? И компанията им голема, и въпросите им бамбашка. Не стига гръцки и латински, та сега на всичко отгоре и английски език. Но както и да е, нали са мои деца. . . — После внезапно се досети за забравеното и със същата припряност продължи: — Да, да, горях. Прекъснаха тока една вечер, запалих свещта и сам заспал. Добре че пожарната беше дошла на време, та ме изъмкнаха, преди да се задуша. Инак смъртта ми беше сигурна.

При тези думи Балабанов се настани по-удобно на стола пред бюрото, след това се върна към разговора, който бяхме подели два дни по-рано, и започна да говори къде бяха ходили на литературни четения и какво се беше случило. И уж се оплакваше от умората и от неразположението, а в гласа му се долавяше някаква стаена радост от онова, което беше преживял. Очевидно, допирът с хората го беше въвлъкъл в онази атмосфера на неспокойствие общуване, която симулираше неговата мисловност и беше благоприятна среда за проявление на характера му. Затова въпреки преживените неудобства, сега, когато първата умора беше вече попреминала, той изглеждаше духовно освежен. И моите опасения, че предстоеше мъчителен разговор с болен човек, бърже се разсеяха.

— Преди нещо около двацет и две-три години — отново поде Балабанов (с думи, които мога да предам сега, разбира се, само по памет) — преди нещо около двацет и две-три години аз писах, че нашата литература боледува. Издават се книги, които са създадени не от живота и не за хората, а за снобите и критикарите, с една дума за литератите, както ги нарекох тогава. Но у нас, както знаеш, нема навик да изслушваме хората, които мистят по друг начин. У нас дискусиата се изражда в умишлено пренакаване на чуждото мнение, а противникът се обявява за враг. Така стана и този път. Вместо да ме обоят, опитаха се да ме унижат: писаха ругателни статии срещу мене, в родословието ми се ровиха и накрая дори ме изключиха от Съюза на писателите. Добре, ама ето че дойде време не да седим в къщи и да си гледаме пъпа — искам да кажа да четем приятни книжчици и да се наслаждаваме на себе си: хе-хе-е-е-е, вижте колко сме недосегателни. Дойде време да слезем сред хората като хора, да им говорим на разбран език за наистинни неща. А това показва, че болестта е на изцвяване и настъпва вече краят на книгите за литератури. Та затова на мене ми е приятно и аз въпреки всичко не ще се откажа от литературните четения.

Като чух да говори за „наистинни неща“, не можах да съдржа любопитството си и попитах за какво се явяваше пред слушателите тяхната „културна бригада“. Без да се замисля, Балабанов каза, че Елин Пелин четял някои от известните свои разкази, а той лично говорел за литературата: „Какъв ми занаята, такъв ми и говорът — все със стари работи се занимавам.“ И аз си спомних за неговите опити да изпълни със съвременно съдържание някои факти от гръцката древност. (По това време на всеобщо опиянение, за да изтъкне силата на свободата, Балабанов обичаше, покрай другото, да привежда понякога един диалог от „Перси“ на Есхил, който беше негова тема и на националната писателска конференция. Това е разговорът между майката на Ксерс и Корифея след поражението на персите при Саламини — разговор, който засяга военното и държавно устройство на Атина. Царицата пита: „И кой военачалник стои начело на армията и е неин господар?“ Корифеят отговаря: „Те не са робни и поданици на никого.“ Царицата се чуди: „Как тогава могат да удържат вражеското нашествие?“ И вместо отговора, както е в писата, Балабанов добавяше от себе си онова, което може да се вземе като скрита догадка в думите на корифея: „Свободата им е господар и затова ни победи.“)

— Виж — продължи Балабанов, — Хрелков е друго нещо. Той е съвременен човек — чете свои социални поезии. Ама тъй, минали през сърцето, преживени и наистина социални, а не външни, не с пришита социалност.

И не разбрах защо, без никаква видима връзка с онова, което говорехме, неочаквано произнесе: „Едно време, преди. . .“ и започна да разказва нещо за своите детски години в Македония. А от опит знаех, че станеше ли дума за миналото, той попадеше в някакъв емоционален вихър, увличаше се и започваше да губи чувство за мярка. Затова се приготвих да чуя още един път известните истории за неговия „кайгънъл Иштин“ (неизвестно защо, той превеждаше това не „плъзгав“ или „гладък“, а „белоплочест“ Щип), както обичаше да се изразява — истории, които бях слушал и бях чел някога и в мемоарните му очерци. „И аз на тоя свят. . .“ Едно ми беше особено любопитно: как щеше да преведе мисълта си от тези наистина „стари неща“ към поезията, за която говорехме. (Затова навярно сега ми е лесно да възстановя нашия разговор по запазената от тогава кратка записка.)

— . . . Та казвам, бех ученик в прогимназията. Учител ми беше Димитър Павлов, баща на сегашния регент Павлов — един мил, изискан и за времето си много образован човек. Той беше черковен певец и заедно с френския и турски език, преподаваше ни още и пеене. Един ден, спомням си, той влезе в клас особено възбуден и тържествено съобщил, че наскоро в града шел да идва българският скопски владика. А за времето това беше чудо невиджано — все едно, че идваше император. Турците аслъ така и казваха: булгар падишахъ гелиол. И започна трескаво едно приготвяне — две ли, три ли седмици, не знам: че песни, че декламации, че упражнения всекакви. Добре,

ама нали сме в турската империя — не можеш да пееш каквото искаш: тази дума е думисмислена, онази май намирисва на бунт и непокорство. Затова много неща требваше да се изменят. Както и да е, в уречения ден всички учители и ученици, заедно с целото гражданство, излезохме от Щип към моста на Брегалница да срещаме дедо Теодосий. Нашата колона вървеше начело след Димитър Павлов и под негова команда пееше. — И Балабанов с дрезгав глас се опита да възпроизведе нещо като мелодия, но не успя, и като наблягаше на някои думи, за да насочи вниманието ми към тях, започна да скандира онова, което бяха пели — един куплет от стихотворението „Русия“ на стария Славейков в малко изненадваща редакция, от която беше изчезнало всичко руско:

Турският цар е на земята
най-велик, над всички пръв,
турците са наши братя,
наша плът и наша кръв.

— Та същото става сега и с някои наши поети—погледна ме той със закачливо коварство в очите и неочаквано поде изоставената логическа нишка на разговора. — Те са досъщ такива, каквито ги знаем от по-рано: у тях не е настъпила никаква духовна промена или нека кажем почти никаква. Да, но им се ще да пишат социално, да се покажат съвременни: вижте, и ние вървим с новото. И тук започва една недостойна игра със словото: взема се тази дума вместо онази, казва се едно вместо друго не защото така го налага преживяването, не, а защото така трябва. И ето ти на тебе некакви социални стихове. Ама поезия ли са тези стихове, колко са поезия — нема значение. Не е така обаче с Хрелков. У него социалното, както казах, е преживено, а не привнесено отвън: то е живот, човешка съдба, а не приспособяване към обстоятелствата.

При тези думи телефонът иззвъня и Балабанов, прекъснат преди да се беше доизказал, посегна с нервен жест към слушалката. И уж всичко у него крещеше „Сега ще им дам да се разберат“, а яростта му бърже се стопи и вместо да се кара, той започна да уговаря някаква среща. Наложил се обаче да уточняват по-дълго кога и къде. И докато чаках да разрешат този второстепенен въпрос, аз се върнах назад и успях да обгледам от друга страна онова, което говорехме.

В своята мемоарна буфонада „И аз на тоя свят...“, в която по невероятно абсурден начин се преплитат нелепото и сериозното, Александър Балабанов разказва как на времето, още като студент в Лайпциг, бил наклеветен, че контрабандирал глауберова сол и какви неприятни последици всичко това имало за него. И като напомня този случай, който би възбудил задрямалия гняв на мнозина, накрая с един жест на ласкаво великодушие отсича: „Всичко простих и забравих.“

Разбира се, не може да се каже точно какво от този епизод отговаря на истината и какво е рожба на въображението: един фантазист като Балабанов, който минаваше с леснина от действителността към измислицата, мъчно се поддава на проверка. В едно обаче той е напълно прав — че обладаваше щастливата способност лесно да заличава от паметта си нанесените обиди. И наистина този човек, който имаше обратен рефлекс за нещата и живееше в непрекъснато разногласие със света, беше чужд на всякакво злопамятство. Той спореше, защитяваше упорито своите мнения, но не познаваше ожесточеността, не търсеше случай да отмъщава. Струва ми се дори, че ако нямаше противници, той щеше да ги потърси и щеше да ги обгради с внимание, защото единствено чрез тях можеше да живее и да се утвърждава като личност. И никога това не ми е било по-ясно от онзи момент, когато разговорът ни насочи към литературните четения с Хрелков.

Мисля, че след Пенчо Славейков и Боян Пенев, Николай Хрелков беше произнесъл най-тежката присъда над Балабанов. В една жлъчна епиграма от времето, когато прибраните оценки минаваха за добродетел, той обяви неговата гражданска смърт с този унищожителен епитет: „човечек-нула“, успял да стане „главна нула чак“. Но тази стихотворна филипика, в която бушуват всички дяволи на гнева, не беше го успокоила и Хрелков не криеше това. Подвластен както винаги на своите увлечения, той продължаваше да изказва

пренебрежението си към Балабанов с една доста несресана проза и това беше известно на всички, които са го доближавали. Така че ако не е могъл да узнае авторството на неговата епиграма, под която стоеше подписът Виден Видев, Балабанов е имал случай неведнъж, било непосредствено, било по околен път, да изпита жилото на неговия език. Но както казах, той беше свикнал с отрицанието и лесно забравяше обидите. Затова, когато обстоятелствата го сближиха с Хрелков, този човек, който беше немислим във от литературната разпра, направи това, което беше правил и в миналото: успя да се издигне над личните оторчения и не само да се окаже в една компания с него, а и да стане защитник на поезията му. (Можех ли в онзи момент да предположа, че съдбата беше отишла по-нататък — че беше решила тъкмо той две-три години по-късно да произнесе и прощалното слово пред рано зиналия гроб на Хрелков?)

Когато бъдещата среща беше уговорена (разбрах, че молителят беше пак някакъв студент), Балабанов се обърна към мене и подхвана разговора така, като че нищо не беше се случило.

— Но да оставим шарлатанията! Казвал съм и казвам пак, че без нея светът не може да съществува — произнесе той с една афористична непоколебимост, която не търпи възразение. — Мене друго ме радва. Като обикалям сега страната, виждам, че сме на голема почит — че интересът към изкуството е пораснал както никога по-рано. И много хубаво. Водихме войни: една, две, три — загубихме ги. Какво можем да направим сега, за да се утвърдим и да покажем на света, че съществуваме и сме културен народ? Остава ни поезията, остава ни изкуството. Ако можем да направим нещо, то е тъкмо тук. — И като спря за момент, за да си вземе дъх, продължи: — Ама не пеперуди и чертози, не ох и ах, а истинска поезия, поезия — живот. Изкуство, ама наше — да има дъх на чернозем, да носи ведрината на Балкана, а не некакво „чисто изкуство“, за което не говорят вече дори и неговите некогашни защитници. Ето, с това можем да покажем, че сме живи и жизнеспособни като народ, с това можем да се прочуем. И вярвам, че ще успеем.

Не мога да кажа как съм възприел тези думи, които предавам, разбира се, по смисъл, но по всичко изглежда, че поне външно не ще съм изразил очаквания ентусиазъм. Затова като всеки човек, който е отишел далече в своите твърдения, Балабанов се отдръпна за момент и започна да се уговаря:

— Разбира се, не казвам, че всичко това е лесно. Обаче липсват ни не даровити хора — даровити хора у нас колкото щеш. Липсва ни нещо друго.

И той започна да говори за онова, което смяташе за главна пречка в нашето културно развитие — чувството за национална малоценност. Но вместо да продължи тази мисъл, както следваше да се предположи, по някакви скрити пътеки на мисълта ме поведе в съвсем друга посока. Така, за най-голямо мое учудване, разговорът неочаквано мина към неговото участие в правописната реформа.

В комисията по изменение на правописа Балабанов защитявал схващането, че „езикът не е логика, а живот“. Затова се обявил против някои сковаващи педантични правила — за една по-голяма широта и по-голяма гъвкавост. Но неговото мнение било пропаднало.

— И стигнахме там, където сме днес: до задължително вселенско якане — произнесе той с полуподбив и полусъжаление. — Нова победа на яловия нормативизъм, мислех си. А после научих, че имало такова нареждане и „от горе“, но на мене никой не бе го казал. Ние требвало да якаме, понеже в Македония екали, та да се различаваме: ние да говорим един език, а пък те уж некакъв друг. С една дума да угодим на чужди интереси с цената на едно национално унижение: като се откажем от себе си. Както беше тръгнало, аз требваше да се обявя за небългарин. То се знае — и както неочаквано се беше отклонил, така неочаквано се и върна към първоначалната си мисъл, — с такова чувство на малоценност култура не се прави. Културата е израз на духовна енергия и предполага високо национално съзнание. За жалост, тъкмо такова съзнание понекога ни липсва. Но мисля, че бедата все пак не е неотстранима и вярвам в бъдещето на нашия народ. И нужно ли е да кажа: трябва да се уповаваме най-много на вас, на младите.

Балабанов произнесе последните думи по-бавно, с един малко несвойствен на него ритъм, и ме погледна през нависналите си кичури с някакво убито любопитство. Както винаги в такива случаи, той имаше вид на човек, който чака реплика, но по всичко личеше, че този път го правеше повече от навик, отколкото от желание да продължи разговора. Затова вместо да събуждам полемическата му страст, аз казах, че повдигнатият въпрос е интересен и добавих нещо неопределено, което не значи нищо и цели по-скоро да запълни една празна минута. И като започнах да се извинявам за дългото застояване, бавно се надигнах да си вървя. А Балабанов остана така, както си беше, и без да обръща внимание на думите ми, се опита сам да подеме прекъснатия разговор, но спря в недомлъвка. След това стана от стола и той и тръгна след мене да ме изпрати.

3

Много по-живо си спомням една друга среща с Александър Балабанов от това време. По-живо не само за това, че между книгата ми се е запазила една случайна бележка, която възстановява някои забравени подробности, а още и за това, че тази среща завърши с една малко необикновена случка — случка, която можеше да има трагични последици. А известно е, че такива събития са свързани с по-трайни преживявания и се запечатват за по-дълго в съзнанието на човека.

Беше една вечер през зимата на 1948 г. Валеше изобилен сняг и всичко се губеше в омазни омази от ледени кристали, която в такова време запълва пространството и превръща вещи и хора в безплътни бели сенки без очертания. На път за дома вървях по булевард „Руски“, в онзи момент почти безлюден, и понеже снегът ме биеше по лицето, държах главата си приведена надолу. Така, улисан в себе си, на площад „Народно събрание“ за малко не се сблъсках с двама мъже, които стоеха гърбом сред снежния порой и нещо разговаряха. Едвам когато се изравних с тях, забелязах, че те се движеха в същата посока, но бяха потънали в разговор и едва ли не пълзяха. И тъкмо в този момент не толкова видях, колкото почувствувах, че по-ниският от тези мъже беше Александър Балабанов. Изненадан, аз забавих хода си, казах нещо за поздрав и направих жест да продължа. Но беше вече късно. Прекъснал неочаквано разговора си, Балабанов произнесе нещо като междуиметие, което трябваше да означава „Тъкмо тебе търсех“ или нещо подобно, и понеже бях откъм неговата страна, посегна с ръка да ме задържи. Като видя, че останах, той се обърна към другия и продължи да говори, този път вече с нараснала възбуда, която показваше, че вечерта не беше минала съвсем сухо. И така се увлече от думите си, че дори пропусна да ме представи на непознатия. Само от някои откъслечни думи можах да разбера, че този човек беше негов стар приятел, бивш собственик на печатница, с когото на млади години бяха издавали списания ли, книги ли — не си спомням добре. Разговорът, както става обикновено при такива случаи, се водеше главно около някогашната им съвместна работа: разказвах се случки, произнасяха се имена, цитираха се заглавия. След това уж минавах на друг въпрос, а всъщност кръгът продължаваше отново да се върти: пак случки, пак имена, пак заглавия на книги и списания.

Едвам накрая, когато се бяха изминали десетина минути, Балабанов се сети, че с тях имаше и друг човек и се обърна към мене, макар и късно, да ме въведе един вид в разговора.

Този вечер той бил поканен на гости у някаква пианистка, негова позната. Отишел там, без да знае какво щяло да има и заварил отбран артистичен свят, между които и двама съветски офицери. Вместо банални истории, както се опасявал, през цялото време говорили за литература и изкуство, а домакинята свирела на пианото. И като направи широко движение с ръка, сякаш си тактуваше, Балабанов се опита да възстанови преживяното с някаква чута мелодия от Шуберт. Но освен едно звукоподобно гъгнене та-та-та, не излезе нищо и той прозаячно добави:

— А на излизане се срещаме с този приятел. И ето, сега въздишаме по младите години.

След това се обърна към непознатия и поде отново прекъснатия разговор за литературата — за „невинните и почтени книги“, както обичаше да се изразява. Обзет обаче от някакъв порив на суета, който го овладяваше много често и понякога го правеше смешен, този път той кръжеше все около себе си: „Аз едно време...“, „Монте „Бурени“, всичките ми поезии...“ (и до последния момент Балабанов живееше с приятната илюзия, че е поет), „Моят „Фауст“ някога...“ (така свойски той наричаше своя превод на „Фауст“) и в увлечението си започна да скандира някакъв стих от Гьоте, чийто смисъл не ми беше ясен. Колкото и неясен обаче, той събуди у мене смътен спомен за нещо отдавна забранено. И без да си давам сметка за обстановката, аз почти машинално произнесох нещо, което само минута преди това не можеше и на ум да ми дойде. Произнесох го и още в първия момент се изплаших от своята неловка безтактност.

Трябваше да кажа, че на млади години, покрай другите ми занимания, аз минах и някакво курс по немски език. И понеже беше въведена вече така наречената „директна метода“, която се ползува от всичките средства на мнемотехниката, в края на всеки час, заедно с останалите курсисти, и аз трябваше да пея немски песни. Особено впечатление ми направи една от тях — някаква балада в народен дух, свързана с едно предание за Рейн, която ми напомняше за нещо известно, но какво точно — тогава не можех да сетя. По-късно, когато препрочитах юбилейния сборник на Александър Балабанов, неизвестното стана известно: тази балада съвпадала изцяло с неговото стихотворение „Охрид — син“: същия сюжет, същия ритъм и същата градация, маркирана почти със същите думи — само Рейн е станал Охрид. (Сега, във връзка с това, което пиша, един приятел от Германия ми съобщава заглавието и автора на немската балада: „Das Herz am Rhein“ от Хайнрих Дипел, и добавя: „Дипел е абсолютно неизвестен в немската литература“). Както и да е, без да проговоря на немски език, съвсем случайно аз открих за себе си една литературна заемка. Но всичко това, заедно с мелодията, която дълги години си тананиках, беше изчезнало от паметта ми. За беда, в онази снеговита вечер, когато Балабанов ни връщаше към миналото, споменът ненадейно изскочи от потайните ъгли на съзнанието и аз, не знам на какъв немски език, без никакво участие на волята произнесох първия стих: „Es liegt eine Krone im grünen Rhein“ („Има една корона в зеления Рейн“). Произнесох го и се изплаших: какво можеше да последва. За щастие, не последваше нищо лошо.

Увлечен от разговора с приятеля си, в първия момент Балабанов и не чу моите думи. Но малко след това, сякаш си беше спомнил нещо забравено, ненадейно се обърна към мене и без ни най-малко смущение поде онова, което бях изтървал.

— Да, да, известно ми е това, разбира се — произнесе той с вид на човек, който отговаря на зададен въпрос. — Пеехме го още като студенти в Лайпциг. Оттук именно се роди и едно мое стихотворение. Сигурно си го чел: „Охрид — син“.

Отвърнах, че го знам и понеже все още се чувствахувах виновен, помислих с облекчение, че Балабанов с това щеше и да приключи. Но не излезе така.

— То беше по времето — продължи той, — когато Пенчо Славейков ходеше из чуждите литературни да търси сюжети и твърдеше, че всеки е свободен да взема сюжета си от където ще. Та именно тогава и аз написах това стихотворение. И никога не съм крил, не, ами винаги съм казвал и писал, че то е побългарена работа.

Къде беше казвал и писал, че в това стихотворение е използван чужди сюжет — това не ми беше известно: в юбилейния сборник по този въпрос не бях забелязал нищо. Но това малко ме интересуваше, а и Балабанов нямаше намерение да се спира на него.

— Разбира се, всичко това са минали работи, неинтересни. Интересно е друго — произнесе той натъртено и пак насочи разговора към себе си — не, че някои произнесаха да ме изкарат плагиатор. Интересното е, че ме нападат тъкмо онези хора, искаха да ме изкарат плагиатор. Интересното е, че ме нападат тъкмо онези хора, които минават за поклонници на Пенчо и когато е дума за него, намират такива заемки

за напълно нормални. Искам да кажа, че у нас все още има хора, които мерят с два аршина — единия за техните приятели, другия за останалите. Но от мене запомнете: Пенчо беше по-широк човек от своите прекалени поклонници и еднакво строг както към другите, така и към себе си.

И Балабанов започна да разказва как след завръщането си от Германия станал близък със Славейков, макар че преди това си били разменили някои тежки думи. Така незабелязано той ме насочи в една област, където нямаше вече причини да се чувствавам неудобно. И млъкнал за няколко минути, аз си възвърнах свободата да разговарям.

Трябва да кажа, че малко време преди срещата с Балабанов, не знам по какъв повод, беше станало нужда да препрочета отново писмата на Пенчо Славейков до Мара Белчева. При това препрочитане беше ми направило впечатление описанието на една екскурзия до Панчарево, което завършва с тази не съвсем обикновена сцена: приятелите на Пенчо Славейков, „все млади професори от Висшето училище“, се връщат от развалините на Урвич към селото, където са го оставили поради неговия недъг, и най-младият от тях, „един класически филолог“, върви напред и носи на ръка намерен нейде човешки череп. Тази картина, подминавана по-рано без внимание, изплава сега в съзнанието ми, но вече не само като интересен детайл в духа на късния романтизъм, както я бях виждал в първия момент. И аз, обзет от едно случайно хрумване, попитах Балабанов не е ли той класическият филолог, за когото става дума в писмото на Славейков. Запален от собствените си думи обаче, вместо да ми отговори, Балабанов предпочете да следва потока на своята мисъл.

— По онова време, към 1904 г. — не спираше той, — виждах Пенчо много често. И разходки сме правили, и на екскурзии сме ходили, и в разни заведения сме се срещали. А разговорът ни все за изкуство и литература — че Омир, че Софокъл, че Гете и Хайне, че какво ли не. За тези работи Пенчо беше неуморим: възхищаваше се, тълкуваше, жигосваше и току цитираше този, онзи, а от всички най-много Ницше. Ама не вервайте на това, дето пишат сега из вестниците — че бил некакъв непоправим индивидуалист-олимпиец, недостъпен в своя интелгентски егоизъм. Пенчо не беше ученик на Ницше, както го изкарват некои за свое лично удобство, искам да кажа — не беше човек да се привързва слепешката към една доктрина. Пенчо си служеше със словото на Ницше като с камшик: за да се брани от лицемерието, некадърността и самомнителната глупост на властващите. Та, пак ви казвам, той беше много по-широк човек, отколкото го представят сега. — И като вдигна ръка с насочен палец назад, за да покаже нещо подминато, което не можеше да се види, Балабанов продължи: — Тук, на същия този булевард, имаше едно кафене, където се събирахме от време на време. Един ден, ще е било пак през 1904 г., стоим ние със Славейков и Георги Кирков и си приказваме. В това време по улицата се зададе некаква манифестация и Кирков изскочи да види какво става. А Пенчо се надигна на бастиуна си, погледна навън и неочаквано каза: „Балабанов, ако се запиша некога в партия, това ще бъде партията на тесняците. Такива, онакива тези хора имат поне идеал“. При това той беше писал вече срещу „Ново време“.

— Ами неговата ненавист към монархията, и тя ли е индивидуализъм? . . . — попита Балабанов и като се огледа, неочаквано каза: — Ние май подминахме. — И той кимна с глава на ляво, където през снежната мъгла се виждаше да свети дежурната аптека на ъгъла „Сан Стефано“. — Моят път е нататък.

Бившият печатар, който от няколко минути се беше смълчал, изглежда това и чакаше. Той се извини, че бил в друга посока, сбогува се и тръгна към Орловия мост. Останали двамата, ние се върнахме малко назад и преди да пресечем, спряхме на бордюра. След това се огледахме и бавно закрачихме през заснежения булевард. А Балабанов през цялото това време не преставаше да говори.

— Един ден минаваме случайно покрай дома на генерал Николаев — продължи той. — Добре, ама Пенчо, както знаеш, беше куц и се движеше бавно. Докато да преминем, както сега вървим с тебе, дворцовата карета препречи пътя ни. Той се ядоса, замаха

заканително с бастуна и започна да вика колкото му глас държи: „Deutsche Schweine!“

Тъкмо в този момент ние с Балабанов бяхме дошли до средата на платното и от дясно близнаха фаровете на някаква кола. Дали от невнимание, дали поради големия снеговалеж — не знам, колата почти врхлети върху нас. Изненадан от неочакваната опасност, Балабанов ме дръпна инстинктивно за ръката, за да спра, извика високо още едно „Schweine“, така че не можеше да се разбере дали цитираше Славейков или ругаеше невнимателния шофьор, и за някаква стотна от секундата се намери под колелата. Отведнъж ресорите се раздрусаха, тревожно изскърцаха спирачките, но нищо не помогна: колата се понесе с инерция по заснежения паваж и загубила постепенно своята първоначална скорост, спря на петнайсет-двайсет метра, извърната на страна като детска играчка. Това сложи край на моето моментно вцепенение. Още тръпнен от онова, което се случи, аз се затичах и заедно с шофьора, който изскочи от колата, измъкнахме зашеметения Балабанов. След това с помощта на някакъв непознат човек едвам успяхме да го качим на задната седалка — стенич, безформен и целия овалян в сняг. А от другата врата на колата, като държех шапката му, която не помня как беше попаднала в ръцете ми, седнах до него.

— Карай в Александровската болница — почти изкряхах на шофьора, който се беше изплашил от станалото и доброволно се подчиняваше на моите нареждания.

— Не, не бива — неочаквано избъбри Балабанов между две охкания. Аз обаче не разбрах какво точно означаваше това „не бива“ и понеже се плаших, че забавянето можеше да има фатални последици, повторих командата си.

— Никаква болница, в къщи — повтори той сега вече по-ясно и продължи да стене. — Контузен съм, друго нема. Карайте у дома.

И ние завихме по „Сан Стефано“.

Като стигнахме, шофьорът помогна да го отведем до стаята му и си тръгна. Сега вече аз можех да седна до него и да видя какво му беше станало. Но Балабанов, който приличаше на изтезаван човек и дишаше тежко, направи някакво усилие и за минутка доби неочаквано делови вид.

— Остави, остави — прекъсна той моите въпроси. — Иди да вземеш номера на колата. То нищо ми нема, ама от къде да знаеш — може да потребва.

Така този човек, който се ползуваше като никой друг със славата на „разсеян“, се сети за нещо, което в онази обстановка не можеше и през ум да ми мине. И пак той в едно писмо, писано четири години по-късно, ми напомни деня, когато беше станала злополуката: 23 февруари. Проверих — така беше: аз я бях записал, той я помнеше.

Както и да е, понеже не се наложи да търсим лекарска помощ, аз погледнах на станалото от неговата забавна страна и бях склонен да си правя шеги. Малко по-късно обаче се убедих, че не ще да съм бил съвсем прав: на пук на моите предположения, Балабанов беше заставен от това уж невинно премеждие (друга причина не знаех) да остане известно време у дома си. И когато след месец го видях в клуба на културните дейци, където се провеждаше чествуване на Елин Пелин и аз трябваше да чета доклад, той имаше вид на човек, който е прекарал тежка болест — очевидно, беше дошъл за да изпълни един приятелски дълг, а не защото му беше до тържествени събрания. Едвам по-късно, при една неочаквана среща на първи май, Балабанов ми се видя нанстина възстановен. И все пак дори тогава не всичко беше съвсем в ред — който го познаваше, лесно можеше да забележи, че въпреки привидното благополучие, в него беше настъпила някаква промяна към влошаване.

Спомням си, че на път за мястото, където беше определено да се съберем, настигнах Балабанов по булевард „Толбухин“. Той вървеше сред пъстрата тъпа на някакъв мъж (оказа се Стоян Загорчинов — в първия момент не го познах), държеше под мишница на неизбежната професорска чанта, като да отиваше на лекции, и за да прилича повече на себе си, припряно говореше и жестикулираше с ръка, сякаш забиваше думите с гвоздеи. Изравних се с тях и още преди да разбере за какво ставаше дума, срещу нас се зададоха

двама известни писатели, бивши сътрудници на „Златорог“, с които той беше имал някога литературни счепквания. Спряхме се да ги попитаме накъде се бяха отправили, а те смутливоха нещо неразбрано, както правят обикновено виновните хора, и продължиха в обратна посока.

— Къде отиват! Отиват на трибуните, не виждате ли? Големи хора! — произнесе Балабанов с хаплива отмъстителност на обиден човек, каквато по-рано у него не бях забелязал. И за да заличи следите на проявената моментна слабост, промени тона: — От толкова години вече казвам и пак ще кажа: време е да се основат два съюза на писателите — един на гениите и друг на обикновените писатели. Едните, като нас, ще маршируват, а другите ще приемат парада.

По-нататък, на улица „Белчев“, където ни казаха, че се събирала групата, срещаме и друг писател, и той забързан в обратна посока. Пръв го забеляза Балабанов, и вече душевно подготвен, още от далеч го стрелна с иронична закачка:

— Къде, къде си се засилил? И ти ли на трибуните? — И като видя, че другият залати утвърдително глава с израз на самодоволство, обърна се към нас и жлъчно произнесе: — И тоя е от гениите.

След това ние се сляхме с групата.

Разбира се, както обикновено, и този път Балабанов остана верен на себе си. Озовал се сред колеги и приятели, той започна да говори, да се шегува и да разказва забавни случки от миналото, повечето от които бяха отдавна известни. Както винаги, у него бушуваше човекът с „елинско сърце“, който се осъществява чрез общуване, в жив непрекъснат диалог с хората. И въпреки всичко това, лесно можеше да се забележи, че Балабанов беше претърпял някаква промяна. Той беше станал хаплив и раздразнителен, страдаше от умора и незадоволеност, терзаше се от някакво чувство на незаслужена обида, което не можеше да потуши. Поради това, колкото и да не личеше от пръв поглед, беше загубил нещо от онази топлота и предизвикателна приветливост, които превръщаха разговорите с него в радостно духовно общуване. Така съм го и запомнил на онзи първи май 1948 г. — в добрия, против волята му, бяха започнали да бушуват някакви зли сили. Видях това и си мислех, че то се дължеше на временно неразположение. Но се излъгах. Всъщност причината беше по-голяма: настъпила беше старостта — старостта, която още не се признава и чрез гримаси, сприхавост и нервни избухвания се мъчи да предотврати непредотвратимото.

4

Не много време след срещите, за които споменавам, аз бях назначен културен аташе в Париж и без да ща, загубих следите на Балабанов. Макар обаче да ни делеше разстояние, което правеше личния контакт невъзможен, мога да кажа, че нашите приятелски връзки не се прекъснаха напълно. Свидетелство за това са покрай другото и няколко епистолярни послания, пощадени от годините, които ме връщат сега към някои избледнели случаи от миналото.

В един от своите мемоарни очерци Симеон Радев разказва, че когато бил пълномощен министър в Лондон, поддържал преписка с Балабанов и един ден получил от него четири писма, „писани с молив на разни дати, всички в един плик“. Напомням този факт, защото мисля, че трудно ще се намери нещо по-балабановско от него. Очевидно, човекът, който твърдеше: „Щом кажа нещо, не го и пиша“, можеше да направи още една крачка и да добави: „Напиша ли нещо, по-нататък не ме интересува“. И ако това важеше за всичко, с още по-голяма сила важеше за писмата, които поради самото си естество се доближават най-много до живата реч. Писмата бяха за него друга форма за непосредствено общуване с хората — общуване, което се изчерпваше с акта на преживяването, което значи — с акта на субективното споделяне, без задължителна вътрешна потреба да се манифестира и да остави някаква диря. Но като знаем това, нека напомним и нещо друго: че Балабанов беше сложна личност, че в него бушуваха много и различни страсти. Тра-

гично раздвоен човек, както го определя професор Михалчев, човек суетен и скромен, разсеян и съсредоточен, на небето и на земята едновременно, той не можеше да се включи в една завършена формула (или както казваше сам за себе си, беше „невъзможен на теория“). Затова в разрез с всяка логика, но в пълно съгласие с тази противоречивост на характера си, като не обръщаше внимание на някои неща, които имаха важно значение, той беше твърде грижлив към други, без които можеше. Навред такъв, той беше такъв и в своите епистолярни прояви.

— Как ще забрави тази дата! У него се е създал вече навик: по-рано поздравляваше царя, сега поздравлява тебе. Нали и ти си Борис!

Необходимо е да кажа, че в дните преди замина за Париж, Александър Балабанов беше минал една сутрин в къщи да ме търси, след това в мое отсъствие се беше обаждал няколко пъти и по телефона. Какво означаваше тази приприяност — не знаех, а не можех и да проверя: при тогавашната ми заетост не оставаше време да се мисли за всичко. Във всеки случай предположих за момент, че и той щеше да ме помоли за някаква услуга — нали в бележника ми беше написано вече много нещо. И преди да успее да му се обадя, в къщи се получи телеграмата, за която поменах. Ето какво се казва в нея: „Сърдечни поздрав и довиждане. Желяз твоя бистър и ясен ум свободен да се движи в нашата хубава литература. Професор Александър Балабанов“. Както се вижда, моите предположения не се оправдаха: Балабанов ме беше търсил не във връзка с някакви презрени практически въпроси, а за да извърши един акт на приятелско внимание — да се сбогува с мене. И с този безкористен акт, така неочаквано доведен докрай, той се показва по-деликатен, отколкото изглеждаше, и много по-настойчив, отколкото можеше да се допусне. Очевидно, макар да ненавиждаше систематиката, имаше някои области на чисто човешки отношения, в които той беше по-малко задисан и повече „систематик“ от много други хора.

Още същата вечер разтворих антологията, започнах да я прелиствам, както правя с всяка новопкупена книга, и не знам защо спрях на Архилох. Зачетох един от поместените стихове, озаглавен „Песен на наемника“ и нещо ме парна: два стиха от тази „песен“ споменаваха за България и за българите („A moi le vin de Bulgarie“, „De quelque soldat des Bulgares“). И още на минутата потърсих съответните стихове в оригинала (антологията дава паралелно превода и старогръцкия текст), за да видя какво можеше да означава това (наистина, аз съм пълно невежество по гръцки, но все пак една позната дума бих разчел —

нали като ученик в гимназията, както е прието, съм отбелязвал с гръцки букви условните величини в геометрията!). Както трябваше и да се очаква, в оригинала нямаше и помен от никакви българи. Работата беше ясна: бях попаднал на една литературна приумица. И веднага ми мина през ума колко много това нещо щеше да забавлява Балабанов. Затова още същата вечер му писах. И не толкова защото търсех отговор, колкото от риторическо увлечение го питах: може ли да се допусне, че във времето на Архилох е съществувала някаква следа от българи. Писах и след няколко седмици получих отговор: три огромни страници, гъсто изписани на машина, в които подобно на капка вода, се оглежда целият Балабанов.

Казвам това и мисълта още един път ме отвежда към онуй, което говори Симеон Радев в посочения вече очерк. „Има разен вид събеседници — пише той. — Някои носят всичкото си знание на тезгях, както по панаирите. Други държат ги във витрина, както обичи и гивни, от позлатен бакър. Трети крият мъдростта си под ключ: трябва да им я вземеш с взлом. Балабанов беше като някой човек, който при пожар хвърля, каквото има, през прозореца“. Тъкмо такъв е той и в писмото, за което говоря. Тук всичко е трескавост, всичко е нерв и напрежение, всичко е неудържимо като „порой“. Това е феерия от мисли — тъжни и весели, нежни и хапливи, спокойни и поривисти, — които се следват, настигат и възпламеняват една друга, за да се превърнат накрая в забавно „пъстро безредие“. Но това безредие, истинско и мимно едновременно, което се ражда от свободния поток на асоциациите, все пак не е лишено от някаква вътрешна спойка, от една, да я нарека своя „логика“. И действително, тъкмо когато кривулиците на мисълта са те отвели много далече и ти дори си забравил за какво е ставало дума, при един неочакван обрат с изумление забелязваш, че си се приближил отново към изходната точка. Онова, което изглежда отдаляване, се оказва само живописно отклонение, израз на една капризна волност, което идва да придаде уханье на мисълта, да я стопли, оживи и направи по-непосредствена. На края на краищата, след много лъкатушения, ти се озоваваш там, където желаеш и получаваш търсения отговор.

И тъй, вместо да се ограничи с въпроса, който му бях поставил, Балабанов започва от сътворението на света. Той говори и кога е „цъфтял“ Архилох, и какъв поет е бил, и какво казва за него Платон („софотатос“: най-гениалният от всички). По-нататък, като го сравнява с Ботев, за когото някога бил писал на немски език не знам що си и хвърлил мнозина в почуда, предава подробно една своя чисто нашенска разпра с българските „христоматаджии“. После слага едно „значи“, съобщава с две думи, че от Архилох били останали „саааамо малки откъслечи“ и пак потъва в миналото, за да съедини в причудливо единство история и легенда. Извадени от небитието, пред нас започват да шествуват като на екран и прелестната Небула, обичана, но непостигната, и упоритият Ликамб, баща ѝ, който отказва да я даде на един бохем, и злополучният Колондас, убиец на поета, спечелил презрението на цяла Гърция — калейдоскоп от имена и образи, свят да ти се завие. И когато вече си се отчаял и ти се струва, че тази словесна оргия няма край, Балабанов се връща изневиделица към моето писмо, по-точно към френските преводи на Архилох (бях му ги изпратил в препис). „Френският твой преводач — казва той — е събрал разни откъслечи и изкалпипил „цяло“ стихотворение. И то със съвсем противоречиви мисли и съдържания! А иначе самите откъслечи са преведени хубаво, много хубаво!, отлично — вярно и поетично, въобще като оригинали“. Казал това, той се пита: „Но какво дирят тук българите?“ И как да отговори — да почне да опровергава една нелепост ли? Това би значело да слезе на равнището на тази нелепост. Затова, както правеше често в такива случаи, Балабанов си слага комичната маска и подема онзи тон на буфоната, който никои писател у нас не владее по-добре от него. „Преди две хиляди и шестстотин години — продължава той — от българите Архилох е познавал сигурно само едного: Отец Ной! И то, покрай нашата българановска песен: „Отец Ной беше свят човек. . . но пиеше без мяра“. Знаем я още, защото на времето си аз бях патронът на българановците“.

Многоотчие и следва една неочаквана интермедия, за да ни въведе в следващото действие: „До тук за Архилох. Сега за Александър Балабанов, когото преди две-три години на 23 февруари пред тебе прегазих автомобилът. . .“ Завесата е вдигната и той се впуска в една подробна история на изпитанията, през които беше минал: на тази и тази дата (точно, няма лъжа!) удар от преумора, станал-нестанал, „блъска“ го „друга тежка болест“ — хипертрофия на простата жлеза, и одисеята започва: два месеца в Александровската болница, седем месеца на легло в къщи, нови два месеца вече в бившата Клементинска болница, после амбулаторно лечение — тъжно да ти стане. Добре, но Балабанов носи в себе си едински дух, а както сам пише на едно място, „меланхолията е нещо съвсем антигръцко“. Затова тъкмо започваш да го окайваш, и той нахлузва отново комичната маска, за да се подиграе още веднъж и със себе си, и с християнската легенда: „И о в не е бил. . . тъй праведен — казва той, — както го хвалят, щом е страдал толкова. Както не съм и аз сигурно, но поне мене няма библия да ме хвали така незаслужено“. И желаният ефект е постигнат: вместо да се отдадеш на тъжни мисли, ти започваш да се смееш.

На края писмото завършва в спокоен тон, с няколко новини, казани покрай другото, които имат обаче своето биографско значение. Ето тези новини: Балабанов бил вече в нова квартира („Шипка“, 5), което подсказваше, че беше скъсал с мъчителните неудобства на samotния живот, бил получил димитровска награда за преводите от старогръцки (това знаех вече) — признание, което го беше освободило от някогашното чувство на обиди, така силно проявено на онзи първи май, и най-подир, въпреки премеждията, все още можел да работи, което значеше — не беше заплашен от великата скука на старостта.

Както се вижда, човек не би казал, че сме чели писмо — би казал по-скоро, че сме присъствували на театрално представление. На сцената са бушували страсти: гърмял е смях, проливали са се сълзи. Но настъпва момент, когато всичко е казано и завесата пада. Възбудена преди, сега публиката спокойно си отива, запазила само спомена от една феерия — феерия от гримаси, усмивки и словесни светкавици.

5

Разбира се, понеже бях забелязал много по-рано някои тревожни прояви в здравословното състояние на Балабанов, аз не се учудих ни най-малко от неговото писмо. Заедно с това обаче и не отидох толкова далече да вярвам на всичко, което ми пишеше: все ми се струваше, че в оплакванията му имаше нещо от неговата склонност към хипербола. За жалост, моите предположения не се оправдаха: когато след една година го срещнах в Докторската градина, където беше слязъл да се разтъпчи и да подиша чист въздух, аз се изплаших. Той не беше вече някогашният Александър Балабанов — това беше някакво негово подобие, сянка от онова, което знаех. Слаб и грохнал, той се тресеше, влачеше крака и едвам пристъпваше, облегнат на бастуна. Някогашният динамичен и приказлив човек беше изчезнал — пред мене стоеше един окаян старик, който не говореше, а фъфлеше полубразно, така че едвам успяхме да разменим няколко думи. И все пак в тази човешка развалина беше останало нещо, което изпитанията не бяха поразили напълно — това бяха неговите очи. В тях припламваше едно плахо треперливо пламъче, останало от някогашния жар и някогашния темперамент, което показваше, че огънят не беше изгаснал напълно и все още вдъхваше някаква надежда за съживяване. Тази надежда обаче не се оказа дълготрайна: след две години мъчителни промени в здравословното му състояние, понякога, както казвах, поне привидно от зле към по-малко зле, Балабанов беше получил нов удар, този път по-силен, и през един студен декемврийски ден ни напусна за винаги.

Понеже беше попаднал в една среда на непознати хора, през последните години аз не търсех досег с Балабанов и не съм го посещавал нито в квартирата му, нито в болницата. Нещо повече дори: възпрепятствуван от неотложни служебни задължения, не можах да го видя и на смъртния му одър. Така че, с изключение на онази среща в Докторската градина, за която поменах, нямам лични впечатления от последните му години. Но ако

не мога да добавя нищо към онова, което съм видял, не бих желал да премълча един много характерен факт, разказван ми от проф. Любомир Томов, мой добър приятел, който се е грижел за Балабанов по време на неговия престой в болницата.

Балабанов, както ми каза той, страдал от хипертонична болест и бил докаран в института поради получен удар в мозъка. За да му се осигурят по-добри условия, по нареждане и за сметка на тогавашния Комитет за наука, изкуство и култура, той бил настанен в специална стая с частна болногледачка. И както повелявал случаят, трябвало да се започне с изпитаната терапия — диета и освобождаване на съзнание от депресивни мисли чрез развличане с нещо приятно. Балабанов обаче не искал и да чуе за диета: най-омразното му нещо на света били хората, които се поддържат с кисело мляко. А що се отнася до второто предписание — не възразил. Така се наложило да му се препоръча някакво забавно четиво, каквото той пожелал (професор е това, академик — нека сам определи!). И болният пожелал, но съсем не това, което е могло да се очаква.

Казах, че Балабанов беше човек на обратния рефлекс, който във всяко нещо търсеше опъката страна и по този начин си беше спечелил славата на непоправим особняк. Порядъчните хора от всички времена, да речем, са давали за пример предвидливата мравка — той се застъпва за „ненормалния“ щурец, защото единствено и винаги само такива непоправими мечтатели били способни да построят Партенона. Както и сам признава, той беше боязлив и когато говореше за силните, предпочиташе да си служи с удобния език на метафората, но все пак намерил сили да напомни още веднъж за „ококорената алчност на капиталистите“ тъкмо там, където беше неудобно — в своя юбилеен сборник. Този рефлекс обаче се проявяваше много по-силно и много по-интересно в някои други случаи. Така беше, например, и при някогашното идване на МХАТ в България (1920). Както всички други, и Балабанов хвалеше тази „школа по театър, без шарлатания“ и пожелаваше „всички български артисти да имат възможност по няколко пъти да видят тия представления“, дори ако е необходимо да бъдат изпращани за това зад граница на държавни разходи. Същевременно, за разлика от панегиричните изказвания на другите театрални ценители, той не приемаше „сърцераздирателната точност“ на този театър, неговата „афектация против афектацията“ и добавяше, че нашите артисти трябва да се учат от него, но „не трябва да играят така“. Все по този повод, като се обявяваше против „яловия рационализъм“, той предизвикваше всички с тази неповторима фраза: „Покажете ми човек с шест ръце, теле с две глави, дайте ми зелен кон, избавете ме само от тая естественост“. Предизвикваше и успя: резултатът беше един скандал, за който в онези години много се говори и много се писа. И ето че този смутител на единодушното, този „опък човек“ трябваше да избере за себе си забавно четиво в един момент, когато животът му беше в опасност, с други думи — когато не може да се играе на театър. Любопитно е — какво ще избере.

— Какво ме развлича ли? Най-най-най-интересно ми е когато чета старогръцки речник — отсякъл той, за да смая всички, които били наоколо.

И му донесли старогръцки речник.

Така, Балабанов беше пожелал да се забавлява с нещо, което навява смъртна досада на всички обикновени хора — с един речник на мъртъв език. Ще рече, и в този мъчителен момент той се беше показал такъв, какъвто го знаем: странен, неуловим и неподатлив на никакви правила — човек с много лица и много маски, който прилича единствено на себе си и на никой друг.

В мемоарния очерк „Срещи и разговори с Александър Балабанов“, поместен в този брой на списание „Литературна мисъл“, аз говоря покрай другото и за едно писмо, което на времето покойният професор ми изпрати в Париж. Смятам, че това писмо ще представлява интерес за читателя, затова реших да го публикувам. Необходимо е по този повод обаче да дам едно малко обяснение.

Аз публикувам писмото на професор Балабанов такова, каквото е: запазиш не само оригиналния му текст, а и пунктуацията, та дори и ударенията (където са дадени). Непроменена оставих и българската транскрипция на някои имена и текстове от гръцки и латински автори, която на места може и да не е много точна. Както поради некомпетентност, тъй и поради уважение към чуждия текст, реших, че не на мене се пада да се вмесвам в една област, в която покойният беше един от най-неспорваните авторитети у нас.

Ето прочее* това писмо:

София, 5 февруари 1952 г.

Скъпи другарю Борис Делчев,

Архилох е цвятял около 648 г. преди нашата ера. Тая точност се знае от астрономите, понеже Архилох описва едно слънчево затъмнение, което станало в негово време. Цели стихотворения от Архилоха не са останали — ни едно. Само откъслечи като цитати на разни гръцки и римски писатели. А Архилох е наистина прегениален поет. Платон го нарича „софотатос“ — най-гениалният от всички. По темперамент, по дарби, по спонтанност на вдъхновението аз го уприличвам на нашия Ботев — само Ботев в цялата европейска литература може да се сравнява с Архилоха по сила на израза. В книгата си „Любов и поезия“ говоря подробно за него, и то със страст и лично пристрастие към него. Не мога да съм спокоен, даже в лекциите си, когато идеше той по реда си. Стига само това сравнение: „Ето я, моята Необула пристъпва с миртово клонче в ръката; косите ѝ разплетени осеняват гърдите и раменете ѝ и играят. . .“

Сякаш и ние сега след две хиляди години и още шестстотин отгоре я виждаме жива пред нас да иде. . . Не е ли това като Ботевите „там, дето либе хубаво. . .“? Когато написах за Ботев статия на немски като вдъхновител на българската младеж и преведох това и такива работи на немски — „лошия с секира по глава“ и др. под., получих телеграми, особено от Хамбург, в които питаха: „Нима може да има и в наше време такива големи поети?“ Казах го и на международната писателска конференция — струва ми се, и ти беше там.

В едни статии в „Развигор“ някога поисках да видя какво печатат нашите христоматиджии. И се оказа, че във всички до една тоя пасаж за „либето“ е изхвърлен! И написах яростна статия в тогавашния „Вестник на вестниците“ под заглавие „Ботев в ноктите на българските граматични“. Това ставаше хее, да речем, преди повече от 20 години. Само че редакцията на „Вестник на вестниците“ от страх беше изхвърлила точно кои христоматиджии и от кои автори! . . . Аз ги цитирах поименно със страниците. А тогавашният главен инспектор по литература и български език, ужасен от моите удари, дойде от името на тогавашното министерство на просвещението да ме кандърдисва да не бъда толкова язвителен, че не съм разбрал, защо е изпуснат тоя пасаж и пр. „Разбира се, каза инспекторът — Иван Стефанов се казваше той — такива пасажии, като „там, дето либе хубаво“ и пр. са развратни и не могат да бъдат дадени в ръцете на учениците! . . . Тогава пък отговорих: „Развратна ви е душата.“

Значи, от Архилоха има саааааао малки откъслечи. От такива именно откъслечи твоят френски преводач е налепил „цяло“ стихотворение от Архилох! Истина, Архилох е бил яростен. Не му дали Небула, понеже баща ѝ Ликамбес не давал дъщеря си на такъв бохем, който прескачал през плетовите и пр. На един „поет и разбойник“ като

Архилох, който казва сам за себе си: „На копнето си намирам печен хляб и вино исмаријско.“ Или: „Едно знам аз отлично: който ме удари еднаж, — да го удара десет пъти.“ В друг откъслек казва: „Захвърлих в боя щита си и меча си и избягах. Че какво от това? Нали си спасих живота! Щит и меч мога да си купя пак, но живот не мога. . .“

На тоя Архилохов откъслек са подражавали много прочути поети от разни народи и времена. Най-прочуто е Хорациево подражание.

Хораций е бил кротък човек. Обичал да си хапне и пийне, сам се нарича „Епикури де грегe поркус сум“ — „Аз съм прасе от Епикуровото стадо“. Но и той измислюва за себе си, че бил дезертър, само и само да подражава на Архилоха.

Архилох бил страшно засегнат, че не му дали Необула. И почва да ги напада яростно — всички нейни близки и роднини. Измислюва като достоверни с гениялен замах цинични събития за тях, за да ги компрометира. „Ти си — казва в един откъслек — като скална смоквина. Всяка врана може да кацне върху теб — курво презрена“ („*πόρνε μιζάνη*“ на гръцки). . . Сестрите се самообесили от срам, бащата Ликамбес се побъркал. Но и [като] с побъркания баща Архилох се подиграва така в друг откъслек: „Е, дядо Ликамбе, ти минаваше за почтен човек. А сега къде ти е почтеният ти ум?“

Избягва от родното си място остров Парос и отива на Тасос. И там буен и нападателен. И самият остров не му харесва, сравнява го с „магарешки гръб“ и пр. За своите нападения той изнамерил (взел го от народа) самата стъпка ямб, понеже тя има удара си на втория слог и удря. Михайловски издаде цяла сборка сатири свои и го нарече просто „ямби“.

А Хораций, мъдрият поет, в своята „Арс поетика“ казва дословно: „Архилохум *прі-прио рабіес армáвйт ямбо*“ — „Архилоха собствената му ярост го въоръжи със собствен ямб (собствена, нова стъпка)“.

От Архилоха има и социални и политически „откъслечи“, много интересни. Сравнява държавата в хаотично положение с кораб в бурно море без кормчия и без кормило и пр.

В една схватка бива убит от един противник, Калондас. Силата на Архилоха и след смъртта му била толкова голяма, щото на тоя Калондас („Гарванът“ наричан), никъде не давали убежище, в никой храм. Поради почитта си към Архилоха народите на Гърция отваряли Олимпийските игри с песни от Архилоха. И ето защо, когато „гарванът“ — убиецът му прибегнал в някой храм, за да се спаси от преследването на народа, жрецьт на храма го изпъждал с думите: „Ти уби на музите служителя — вñн от храма“ — „Музаен *терáпонта* *катéктанесе* — *ékзити* *неón*.“

Френският твой преводач е събрал разни откъслечи и изкалъпил „цяло“ стихотворение. И то със съвсем противоречиви мисли и съдържания! А иначе самите откъслечи са преведени хубаво, много хубаво! отлично — вярно и поетично, въобще като оригинали. . .

Но какво дирят тук българите? Преди две хиляди и шестстотин години не ще да е имало нито българи, нито дори французи, нали? От българите Архилох е познавал сигурно само едно: *Отец Ной*! И то, покрай нашата българановска песен: „Отец Ной беше свят човек. . . но пиеше без мяра“. Знам я още защото на времето си аз бях патронът на българановците. Сигурно това е направил френският преводач и мистификатор от умраза към нас българите, разчитайки на невежеството на простодушните читатели, вече насъсквани от завист против нас. . .

До тук за Архилох. Сега за Александър Балабанов, когото преди две-три години на 23 февруари пред тебе прегази автомобилът. . .

Страдах от много болести. На 11 март 1951 г. ме катурна удар от преумора. Лежах страшно болен в Александровската болница. Два месеца. И после у дома си още 7 месеца. Тамам станах да се оправя — блъсна ме друга тежка болест: хипертрофия на простатата. Искане да ме режат, но се отървах чрез скъпи инжекции. Ама дали е сигурно — не знам. Много болеше. Лежах в никогашната Клементинска болница два месеца и преди десетина деня излязох от там с условие да отивам амбулаторно за инжекции. И *о в не е*

бил толкова, тъй праведен, както го хвалят, щом е страдал толкова. Както не съм и аз сигурно, но поне мене няма библия да ме хвали така незаслужено. . .

Ето защо ти пиша това писмо — цялата гюрултия ми е да ми изпълниш една гореща молба: да ми изпратиш едни парижки дамски обуща подарък. И, ако идваш скоро тука, да ми донесеш тоя подарък. Ще ти бъде най-благодарен и тоя жест твой ще го имам като най-мило приятелство от твоя страна.

Аз съм сам и почти на легло, излизам само да отида на болницата или да диря цеве, каквито ги нямам тука. Много скъпо струват те.

Имам една племенница, която пише чудно хубави прогресивни разкази в разни списания и вестници, превеждат се и излезе и на съветски език и пр. Отлично превежда и Пол Елюар. Тя ми помага във всичко: мие, перемете и пр. Искам да я зарадвам с нещо. С парижко нещо: тя има мечта за едни дамски обуща от Париж — най-фини, най-хубави и пр. Също и една писалка от тъй наречените вечни писалки, „вечно пишещи“, и едно шишенце със специално мастило за тях. Но ето описанието на главния подарък: един чифт, значи, дамски елегантни обуща от фин велур — в среден (не много тъмен) кафяв цвят. С каучукови ходила. Интересно, красиво моделче! Българският номер на обувката е 38 и половина (38 1/2), предполага се, че европейският номер ще бъде или шест и половина (6 1/2) или 7. Точно според дължината на приложената изрезка на самия крак. Обувки номер 7 и половина (7 1/2) са малко големи. Главно — обувката да не са широки: кракът е тесен и дълъг. Тя самата е висока.

Моля ти се, много ти се моля — направи ми тоя подарък!

Тъкмо днес на ъгъла „Сан Стефано“ и „Шипка“ (аз живея сега на улица „Шипка“ 5, трети етаж. Така ми е и адресът. Само на моя адрес може и бива да се дават или пращат лично тия обуща, ако ми ги донесеш или пратиш по някого! Професор Александър Балабанов, улица „Шипка“, 5, III), та, исках да кажа: днес на ъгъла на улица „Шипка“ и „Сан Стефано“ се срещнах и говорих с майка ти и с дъщеричката ти Ема. Много се радвах. Те са отлично. Ема беше много пъргавя и мила.

А сега оставам със сърдечни поздрави и ти желая здраве и плодovit творчески живот!

За себе си не мога друго хубаво да кажа: добре съм доста. Димитровската награда получих, когато бях болен на легло от удара от преумора. И сега още ми е доста схваната дясната ръка, но мога да работя и работя.

Твой предан: (п) Ал. Балабанов

Машината ми е много лоша. Но аз още по-лош. И да е хубава — пак пиша зле. Дали ще разчетеш писмото? Поне за подаръка да можеш да прочетеш. След някой ден ще ти пиша пак!

Балабанов